

Chrám a chrámový personál ve starobabylonském období

Eva Píknová

Temple and temple servants in Old Babylonian Period: In general, the cultic activities in the old babylonian period were closely linked to the economic and financial sector, from which flowed revenues to finance offerings, operating costs and pay rent for the workers. Temple's function was undeniable milestone in the evolution and development of intellectual society, literacy, arts and sciences. Some temple offices were hereditary, others were given by sovereign. Temple owned large amounts of land that has been cultivated from the permanent staff of the temple or at the time of harvest additional staff was hired. On clerical positions appeared also women. Number of women who become priestesses is surprisingly high. The clergy lived in the temple, but its cultic functioning is unknown. The high priest was sovereign actually. Later, the kings divinity changed and he was only a servant of the state supreme deity. His main task was to extend the power and influence of the deity. The influence of the clergy increased during time, creating a group of about thirty groups of priests and priestesses.

Funkce kněze a kněžstva obecně je v Mezopotámii věcí v podstatě nejasnou. Tento příspěvek představuje kultické struktury mezopotamské společnosti a ukazuje, jakou měrou ovlivňovala každodenní život obyvatelstva, popřípadě sociální a politickou rovnováhu k poznání starozákonních dějin.¹ Rekonstrukci můžeme provádět buď na základě pramenů archeologických, či písemných. Písemné prameny nám přinášejí souhrn rozsáhlé hospodářské činnosti v mezopotamské oblasti. Celkový vývoj hospodářské ekonomiky byl ve starobabylonském období určován vzájemným provázáním tří hospodářských sektorů. Půda byla v držení panovníka, tedy státního sektoru, malé procento (a to i spíše až ve druhém tisíciletí) bylo v držení soukromých vlastníků a konečně existovaly hospodářské državy chrámového sektoru.² Tyto písemné prameny nám však nemohou poskytnout zcela vyvážený a dokonalý obraz mezopotamské ekonomiky. Některé

¹ Více k tématu např. Daněk, S. *Dobové pozadí Starého zákona*, Praha: Spisy Komenského evangelické fakulty bohoslovecké, 1951, kdy vyzdvihuje coby relevantní pramen soudobé zprávy především pro období předizraelské a předexilní, zde zejména asyrské prameny.

² Nováková, N. – Pecha, L. – Rahman, F. *Dějiny Mezopotámie*, Praha: Karolinum, 1998, s. 93.

činnosti jsou kupříkladu zmiňovány jen okrajově, neboť množství nalezených pramenů není úplné. Na základě těchto skutečností nelze soudit, jaký měly či neměly význam pro tehdejší ekonomiku. Naopak činnosti hojně zdokumentované mohly být právě zcela okrajovými. Proto je třeba velké opatrnosti při zpracování dat.³

Mezopotamské chrámy sloužily jako příbytek božstva, jemuž byly zasvěceny. Tyto příbytky měly bohům umožnit pokojnou existenci a sloužit jako jejich útočiště. Poddaní a služebníci zde o ně mohli pečovat, rozmlouvat s nimi, pečovat o ně a prosit o pomoc, tedy prakticky jim dopřát veškerý komfort.⁴ Mezopotamský chrám se se svým architektonickým půdorysem podobá tradičnímu uspořádání běžného domu. Chrámem či svatyněmi však lze prakticky nazývat až stavby z období pozdní doby urucké (3500–3200 př. n. l.). Lze tak usuzovat na základě existujícího dokladu o stavbě budovy podle předem připraveného plánu, udržování staveb v nápadné čistotě a na rozdíl od domů obejdského období (6000–3500 př. n. l.) se do těchto staveb vstupovalo přes předsíň, ústřední síň byla situována až za ní. Chrámy, akkadsky *bītu*, stávaly většinou stranou městského osídlení, byly obehnány hradbami a tvořeny rozsáhlým komplexem budov. Chrám jako takový se skládal z hlavní místnosti (*cella*), ve které se konaly slavnosti a každodenní rituály, na ní navazoval menší výklenek, nejsvětější místo, v němž byla umístěna socha boha, často zakrytá závěsem, někdy obklopená obrazy a sochami členů rodiny božstva.⁵ V chrámech babylonského typu byla vedle hlavní *celly* ještě menší místnost s pódiem, na němž spočívaly sochy ostatních božstev. Vpředu byla umístěna předsíň, která spojovala hlavní část chrámu s vnějším světem. Tato stručná dispozice přetrvávala v chrámové architektuře až do seleukovské doby.⁶ Ve 21. století se poprvé objevují zikkuraty (ze slova *ziqquratu*, tyčící se). Byly budované na plošinách a jednalo se o tří až sedmistupňovou stavbu obdélníkového půdorysu spojenou schodišti a rampami, která se s narůstajícími patry zužovala. Na vrcholu byla postavena svatyně, v níž se pravděpodobně každoročně odehrával rituál svaté svatby

³ Žouželková, E. *Sociální postavení kněžky naditum ve starobabylonském období, na základě ekonomických a právních dokumentů*, nepublikovaná diplomová práce, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 70.

⁴ Bottéro, J. *Nejstarší náboženství Mezopotámie*, Praha: Academia, 2005, s. 133.

⁵ Bottéro, *Nejstarší náboženství Mezopotámie*, s. 145.

⁶ Prosecký, J. et kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 1999, s. 141.

neboli *hieros gamos*.⁷ Největším zikkuratem byl zikkurat babylonského chrámu Etemenanki, „chrám základu nebes a země“.

Chrámů představovaly instituce nejen liturgického, ale především hospodářského rázu. Jak jsem již uvedla, půda byla ve starobabylonském období rozdělena na tři typy vlastníků. Nejrozsáhlejší části půdy byly v držení panovníka, další v chrámovém vlastnictví a jen menší procento bylo ve vlastnictví soukromém. Například chrám Eanna v Uruku vlastnil 3–4 % z celkového rozsahu babylonské půdy. Také velikost pozemků chrámu E-babbar v Ninive byla značná. Jednalo se o jedno z nejrozsáhlejších vlastnictví v Babylonii. Chrám vlastnil více půdy než jiné významnější jižnější chrámové okrsky – pastviny, pole, sady, zahrady, lesy, opatřené zavlažovacím systémem, a také speciální místa rezervovaná pro rybolov, kamenictví a částečně i obchodní místa.⁸ Zázemí tvořily stáje, sýpky či chrámové dílny. Chrám dozíral na výrobu koženého zboží a vlněných textilií. Pole obdělávali nájemní dělníci, starali se také o sady a zahrady. Výnosy z těchto činností pokrývaly náklady na celkový chrámový provoz a přiděly nájemních dělníků – v podobě ječmene, oleje a piva.⁹ Chrám hrál také roli v sektoru finančním, neboť řada chrámových služebníků půjčovala peníze na úrok, který se víceméně po celá léta vybíral ve stejné výši – 20 % z půjčené částky.

Jedním z nejrozsáhlejších chrámových komplexů byl komplex v Nippuru. Nippur byl jedním z nejstarších sumerských měst, centrem teologického života, jehož význam přetrval i v pozdějších dobách. Nippurské rozvaliny leží asi 160 kilometrů jihovýchodně od Bagdádu v gubernátu Kádísíja. V období kassitském (1531–1155 př. n. l.) je v Nippuru uváděno na 22 svatyní vedle hlavního chrámu Ě-kur, chrámu bohyně Innany a chrámu boha Ninurty.¹⁰ Zřízení několika chrámů vysvětluje vysoký počet personálu a velkou kumulaci inteligence a vzdělanců. Na aktivitách spojených se zabezpečením chodu chrámu se podílely stovky tisíc lidí. V období starobabylonském se město zmenšuje a kvůli posunu koryta

⁷ Tento rituál je znám již ze sumerského období, kdy kněžka EN, v pozdějších dobách *ěntu*, reprezentovala bohyni Inannu, později Ištar, a panovník, v období sumerském kněz EN, Dumuziho. Rituál se konal v měsíci akítu, měl symbolizovat počátek nového roku a zahrnoval pohlavní styk panovníka s kněžkou na speciálním posvěceném loži, jenž měl zaručit následnou úrodu pro zemi, recitaci veršů a konzumaci posvěcených potravin. Srov. více Kramer S. N. *Sacred marriage rites: Aspects of Faith, Myths and Rituals in Ancient Sumer*, Indiana University Press, 1969; Pallis, S. A. *Babylonian Akitu festival*, Ams. Press Inc., 1990.

⁸ Fales, F. M. *The Temple and the Land; Tempel im Alten Orient*, Colloquien de Deutschen Orient – Gessellschaft, Wiesbaden: Harrassowitz, 2013, s. 85–103, zde 86.

⁹ Leick, G. *Mezopotámie, počátky měst*, Praha: BB Art, 2005, s. 181.

¹⁰ *Ibid.*, s. 180.

Eufratu je zcela opuštěno. Nippur je pokryt pískem a v É-kuru zůstává jen nepatrný zlomek chrámového personálu.

Nejvíce dokladů o existenci chrámové hospodářství ve starobabylonském období máme ze severobabylonského Sipparu (dnešní Abú Habba). Sippar byl jedním z nejdůležitějších měst v celé Babylonii. Počátky města jsou doloženy v období akkadském, kdy Sargon Akkadský zakládá původní svatyni boha Šamaše. Ta je za jeho vnuka Narám – Sína restaurována. Metropole roste až do období novobabylónského, kdy jeho rozkvět dosahuje za vlády panovníků Nabopolasara a Nebukadnesara II. svého vrcholu. Během vlády starobabylonského panovníka Sumu-la-ela zde máme doklady o třech místních vládcích. Město bylo pod „ochranou“ boha Šamaše až do vlády Ĥammu-rabiho, který sem přináší kult babylonského boha Marduka a zakládá zde vojenské pevnosti s posádkami. Chrámová a soudní správa přechází pod centralizovanou státní moc.¹¹ Podle Rivkah Harris se samotné město skládalo z centra a dvou měst, Amnānum a Jaḥrurum, jež byla pod územní správou Sipparu.¹² Novější výzkumy však ukazují, že tato dvě satelitní města tvořila jedno veliké samostatné souměstí.¹³

Kromě Šamašova a Mardukova chrámu se v Sipparu nalézala řada menších chrámů (například Sína) a svatyní, o jejichž existenci víme jen díky názvům ulic, které byly po nich pojmenovány: svatyně Nervalu, Mamu, Ninkarraka/Guly,¹⁴ Nin. hé. gal, Lamaštum, Allatum, Ningaly či Nabiuma.¹⁵ Další podobně rozsáhlý chrámový komplex, podobný Šamašově v Sipparu, se nalézal na lokalitě Sippar – Amnānum a byl zasvěcen bohyni Annunitum. Původně byl Sippar obchodním centrem, vzdáleným od ostatních, hustě osídlených oblastí Mezopotámie. V období před vládou Ĥammu-rabiho jsou doložena jména panovníků, kteří zde vládli sice krátce, ale po nástupu jeho dynastie ve starobabylonském období, se stal Sippar integrální součástí babylonského království.¹⁶ Při práci na vykopávkách nachází Horzmud Rassam rozsáhlý chrámový archiv s více než 40 000 kusy klínopisných tabulek. Vincent Scheil na konci 19. století začal odkrývat architektonické objekty – domy, školu, hroby. Na těchto pracech pokračovala v 2. polovině 20. století belgická a později irácká expedice. Díky

¹¹ Harris, R. *Ancient Sippar – A demographic study of an Old Babylonian City*, Istanbul: Nederlands Historisch-archeologisch Instituute Istanbul, 1975, s. 40.

¹² Jeyes, U. „The naditu women of Sippar“, in: Cameron A. – Kuhrt A. (eds.), *Images of Women in Late Antiquity*, Sydney: Croom Helm, 1983, s. 260–273, zde 260.

¹³ K této problematice práce prof. Dr. Michela Tanreta z University Ghent.

¹⁴ Ninkarrak je jiné označení pro boha Gulu.

¹⁵ Harris, *Ancient Sippar*, s. 144–153.

¹⁶ Oppenheim, A. L. *Starověká Mezopotámie: Portrét zaniklé civilizace*, Praha: Academia, 2001, s. 310.

těmto objevům je známa struktura rozsáhlých hradeb, podoba obytných domů a dalších staveb ve městě.¹⁷ Centrální svatyní Sipparu byl tzv. Bílý dům, chrám Ebabbar,¹⁸ zasvěcený bohu Šamašovi, hlavnímu božstvu Sipparu. Tento komplex byl známý pro své bohatství, které plynulo z přesného nakládání s chrámovým majetkem a jeho efektivním využíváním, a představoval tak významného hráče v ekonomice celého města a okolí. Vedle stád a lovišť ryb chrám vlastnil především rozsáhlé množství půdy, jež byla obdělávána pracovníky stálého chrámového personálu (v době žní i najímanými pracovníky).¹⁹ Určitou část chrám pronajímal drobným nájemcům, kteří odevzdávali naturální rentu chrámovým výběřčím daní. Ti prováděli s vybraným obsahem obchodní transakce a výnos odevzdávali chrámu.²⁰ Půda byla pronajímána za úhradu také chrámovým zaměstnancům.

Tento fakt je znám např. díky dokumentu Meissner BAP 76²¹, kdy chrámová půda byla propůjčena zaměstnanci chrámu jménem Warad-Ulmaššitum, jenž byl chrámovým dveřníkem a on dále pronajímá tuto půdu dalšímu nájemci. Právní spor CT 2 50/4²² odkazuje na zahradu chrámového pracovníka, která sousedí s polem jsoucím v majetku chrámu. Úroda z těchto polí byla uskladněna v chrámových sýpkách a primárně použita na chod chrámu a živobytí jeho personálu. Přebytky pak byly rozděleny mezi chudé.²³ Dle mého názoru však byly použity i na financování obchodních transakcí mezi chrámem a dalšími obchodníky.

Podle některých dokladů chrámy prodávaly zboží na úvěr a poskytovaly drobné soukromé či vyšší úvěry²⁴ na financování dálkového obchodu.²⁵ Dalšími finančními zdroji chrámu byly různé poplatky od samotných chrámových zaměstnanců, ať už v naturáliích, či v menší míře ve stříbře (za takto získané stříbro mohl chrám hradit výdaje na jiné naturálie, jež byly

¹⁷ Žouželková, *Sociální postavení kněžky naditum ve starobabylonském období*, s. 29–30.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Pecha, L. *Starobabylonský stát: Politický vývoj, hospodářství, státní správa*, Praha: Orientální ústav Akademie věd ČR, 2003, s. 68; Harris, *Ancient Sippar*, s. 143 však uvádí, že tato půda byla obdělávána otroky, neplnoprávními občany a najímanými pracovníky.

²⁰ Pecha, *Starobabylonský stát*, s. 68.

²¹ Více Meissner B. *Beiträge zum altbabylonischen Privatrecht*, Leipzig: Hinrich, 1893; Harris, *Ancient Sippar*, s. 204.

²² Harris, *Ancient Sippar*, s. 143.

²³ *Ibid.*

²⁴ Harris, R. „Old Babylonian Temple Loans“, *Journal of Cuneiform Studies* 14, 1960, s. 126–137.

²⁵ Pecha, *Starobabylonský stát*, s. 67.

např. předkládány jako obětiny božstvu,²⁶ jež bylo v chrámu uctíváno),²⁷ a renty za pronájmy božích symbolů, jež byly používány při přísahách²⁸, či tzv. boží zbraň.²⁹

Zajímavým dokladem hospodářské aktivity mimo chrám, avšak přesto v kultickém sektoru, je ekonomická funkce kněžek *naditum*. Instrukce kněžek *naditum* je vymezena obdobím starobabylonským, a je tedy doložena povětšinou celého období, tedy přibližně od roku 1880 př. n. l. až po rok 1550 př. n. l. Mezi dívkami, které se rozhodly stát kněžkou *naditum*, se nacházely jak dcery babylonských panovníků, vojenských funkcionářů, klášterních, chrámových a administrativních představitelů, tak také dcery bohatých umělců a písařů. Povolání *naditum* bylo velice ceněnou záležitostí, a proto se o místo ucházely dívky nejen z měst, kde kult *naditum* existoval, ale také z jiných částí země.³⁰ Nejvýznamnějším právem *naditum* byla možnost dispozice, tedy prodeje a vlastnění půdy. Soukromí majitelé svou půdu obdělávali většinou sami nebo s pomocí členů rodiny, služebníků a otroků. Kněžky *naditum* si na tuto službu najímaly správce s akkadským označením *iššaku*.³¹ Prodejní transakce kněžek *naditum* probíhaly (jednalo se o prodej či odkup půdy) v bráně chrámového komplexu Ebabbar, kde se také nalézal klášter kněžek *naditum* boha Šamaše. Vstup přes bránu měl na starost strážce brány, tzv. dveřník – Ī. DU8, akk. *báb gagim*. Byly zde předávány výnosy z pozemků, jež *naditum* pronajímaly a tyto výnosy byly placeny buď ve stříbře, nebo formou naturálních dávek, vymáhány pohledávky od dlužníků a projednávány smlouvy a zájmy věřitelů.³² Také osoba dveřníka³³ figuruje při uzavírání smluv *naditum* jako jeden ze svědků.

²⁶ Máme doklady o nákupu zvířat pro obětní účely, CT 4 31b: 27 uvádí položku 1 šekelu stříbra, jež je ekvivalentem tří ovcí, které jsou určeny pro obětiny do Šamašova chrámu v Sipparu.

²⁷ Pecha, *Starobabylonský stát*, s. 73.

²⁸ *Ibid.*, s. 71.

²⁹ Jednalo se o předmět, jež byl využíván při řešení sporu o pole a obilí mezi dvěma spornými stranami. Na toto pole byla zbraň údajně nesená v čele jakéhosi průvodu (*muttallikti pānim* – ten, jež jde v čele, vlastní překlad). Více srov. Harris R. *The Journey of divine weapon*, Studies in Honor of Benno Landsbergeron on his Seventy-fifth Birthday, April 21, Chicago 1965, s. 217–224.

³⁰ Píknová, E. *Kněžka naditum boha Šamaše*, sborník z vědecké konference Orientalia Antiqua Nova XI, Plzeň: Západočeská univerzita, 2011, s. 122–132, zde 122.

³¹ Žouželková, *Sociální postavení kněžky naditum ve starobabylonském období*, s. 98.

³² Harris, *Ancient Sippar*, s. 188.

³³ Pro názornost si můžeme uvést několik těchto dveřníků: Ili – mušallim, Šamaš-tajjār, Liburram, Etel-anna-mansum, Erib-Sín, Ušur-mē-Šamaš, Ibbi-Ilabrat, Šamaš-Házir, Ipqu-Nabium či Ibašši-Ilum. Úplný seznam viz např. Harris, *Ancient Sippar*, s. 197, 194–196.

Mezopotamské, potažmo starobabylonské chrámy však působily nejen jako centra ekonomického rozvoje, ale i intelektuálního rozvoje celé společnosti. Ať se již jednalo o astronomická pozorování, na jejichž základě mohly být pronášeny věštby,³⁴ nebo o matematické a fyzikální pozorování či počátky lékařského umění.³⁵ Mezopotamští kněží přispěli k rozvoji lidové slovesnosti zaznamenáváním mýtů a liturgických činností.³⁶ S tím je nedomyslitelně spjata vzdělanost a písarské umění. Vzhledem k tomu, že písarské umění, pro administrativní potřeby chrámu nezbytné, bylo v Mezopotámii výsadou spíše vyšších vrstev obyvatelstva a písař mohl získat pracovní místo buď v chrámové, nebo palácové administrativě, byly školy situovány právě při chrámech a palácích.³⁷

V Mezopotámii byli kněží nepostradatelní prostředníci mezi božstvem a lidmi, pečovali mezi nimi o vřelé vztahy. Existovalo několik různých kategorií kněží, každá měla jinou kultovní funkci. Kněz zodpovídal za správný výkon kultu a za ekonomickou funkci chrámu. Vznik této funkce se datuje již od druhé poloviny třetího tisíciletí př. n. l., názvy této speciální kultické třídy byly totiž i v období babylonském období zapisovány sumerogramy. Postava velekněze je v Mezopotámii sporná. Skoro po celé období mezopotamských dějin vykonával funkci velekněze panovník. Avšak postupem času, z důvodu zaneprázdněnosti, panovník delegoval tuto funkci na kněze.³⁸ Mezopotamští kněží vyšších stupňů často úřad dědili nebo byli nastoleni vyšší vůlí potvrzenou věštbou. Součástí uvedení do funkce byl přechodový či zásvětný rituál, který obsahoval seznámení božstva s knězem, pomazání a očištění. Kněžstvo se vzhledově odlišovalo od společnosti pouze úpravou vlasů, pokrývkou hlavy a oděvem (a navíc ne vždy).³⁹

Panovník byl nejvyšším veleknězem. Později se jeho božství změnilo a on se stal pouze služebníkem nejvyššího státního božstva. Jeho hlavním úkolem bylo rozšíření moci a vlivu daného božstva. Vliv kněžstva však

³⁴ V chrámech působili věštcí, jejichž vliv na mezopotamskou společnost byl opravdu značný, budoucnost předpovídali nejen pro každý rok vlády panovníka, ale především při vojenských taženích. K věštění více Cryer, H. F. *Divination in Ancient Israel and its Near Environment: A Socio-Historical Environment*, Sheffield: JSOT Sheffield Academic Press, 1994.

³⁵ Prosecký, *Encyklopedie starověkého Předního východu*, s. 199.

³⁶ Více např. Dossin, G. „Un rituel du culte d'Íštar provenant de Mari“, *Revue d'assyriologie et d'archéologie Orientale*, Vol 35, No 1, 1938, s. 1–13.

³⁷ Mayerová, H – Moulis, D. – Žouželková, E. „Píšu, píšeš, píšeme ... Vzdělávání v Mezopotámii a starověkém Izraeli“, *Nový Orient*, roč. 66, č. 2, 2011, s. 47–50, zde 47.

³⁸ Moulis, D. – Žouželková, E. „Postava velekněze v Izraeli a Mezopotámii“, in: *Acta Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni*, roč. 2, 2010, s. 39–63, zde 40.

³⁹ Bottéro, *Nejstarší náboženství Mezopotámie*, s. 149.

časem vzrostl a vzniklo kolem třiceti kněžských skupin a asi dvacet skupin kněžek. Babylonský král tak směl jen jednou do roka vstoupit do svatyně boha Marduka, a to za podmínky, že odloží znaky královské moci.⁴⁰ Zde je zřejmá podobnost s velekněžskou funkcí u Izraelitů, kdy velekněz směl vstoupit do svatyně také jen jednou ročně.⁴¹ V souvislosti s kultem zaujímal později nejvyšší postavení kněz SANGA, později v akkadštině *šangú*. Tito kněží byli zasvěceni jen jednomu božstvu. Dokládají to například chrámové smlouvy, na jejichž konci je uvedena plná titulatura zúčastněných kněží.⁴² Kněží byli nazýváni i podle místa, kde vykonávali chrámovou službu, např. velekněz z Girsu. Na vrcholu hierarchické pyramidy kněží *šangú* stál *šangu-mah*. Podle Samuela Mercera lze tento titul vyložit jako high priest, tedy velekněz. Byl to vlivný muž, i když není známo, z jaké společenské vrstvy pocházel. Kněžstvo žilo v chrámu a jejich přesnou náplň kultické činnosti neznáme.⁴³ Pouze kněz EN žil v samostatném obydlí, nazývaném MI-PAR. Tento název byl patrně přejat ze sumerštiny a význam je nejasný. Vzniklo z něj pravděpodobně již zmíněné akkadské označení *gipāru*.⁴⁴

Co se týká vzhledu kněžích, v babylonském období přichází na řadu větší zdobnost oděvu kněžích a typická pokrývka hlavy s čelenkou. Pravděpodobně se jednalo o látkový turban. Na rozdíl od raně sumerského období nosili kněží až do novoasyrského období dlouhý vous, patrně nakadeřený a zpevněný olejem či jinou látkou, a dlouhé vlasy. Díky reliéfům máme představu například o podobě veleknězova oděvu. Na dlouhé suknicí nosil další zavinovací roucho, u kolenou s třásněmi a na prsou zdobené vyšitými pruhy s klínopisným nápisem. Celý oděv byl přepásaný zdobeným páskem. Na mnoha reliéfech drží v ruce žezlo zakončené obráceným půlměsícem/rohy – zde by mohla být vysledována určitá spojitost s bohem Šamašem, jemuž byl zasvěcen. Všichni kněží však stále byli bosí.⁴⁵

Za knězem *šangú* stál v chrámové hierarchii kněz *bārú*,⁴⁶ vykladač božích znamení, který věštil z vnitřností obětovaných zvířat, především ovcí. Kněz *āšipū* (zaklínač) zaklínal zlé demony, jež byli pokládáni za původce všech nemocí a zaklínání, a měl tak obyvatelstvo těchto neduhů zbavit (známe například zaklínání bolavého zubu či ječného zrna). Ke kul-

⁴⁰ Oppenheim, *Starověká Mezopotámie*, s. 82.

⁴¹ Moulis – Žouželková, „Postava velekněze v Izraeli a Mezopotámii“, s. 39–63, zde 55.

⁴² Např. Lugalkigalla, kněz Ningirsua či Duenna, kněz bohyně Ninmarki.

⁴³ Bottéro, J. *Nejstarší náboženství Mezopotámie*, s. 154–155.

⁴⁴ Moulis – Žouželková, „Postava velekněze v Izraeli a Mezopotámii“, s. 39–63, s. 56–57.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ K problematice kněze *bārú* a jeho vztahu k izraelskému *kōhēn* více Cody, A. *A History of Old Testament Priesthood*, Rome: Pontifical Biblical Institute, 1969.

tickému personálu patřili například kněží *kalú*, chrámoví zpěváci pohřebních, popřípadě smutných písní a kněží *náru*, hudebníci. Dalším stupněm byl kněz *pašišu*, od slovesa *pašāšu*, jež znamená pomazat, je tedy pravděpodobné, že tito kněží prováděli liturgické obřady spjaté s vodou či jinou tekutinou. Kněží *ramku* se zabývali očistnými rituály (také s použitím vody). Kněz *dagil issuri* se věnoval vykládání znamení, především z letu ptáků. V akkadských textech je zastoupeno velké množství nižších kněží, jejich kultická funkce však není dodnes zcela objasněna.

Některé chrámové úřady byly dědičné, jiné uděloval panovník. Od 2. tisíciletí bylo možno získat úřad i díky adopci.⁴⁷ Zajímavým příkladem je nalezený archiv Mannum-měšu-lissura, jenž byl přijat do majetné, hospodářsky významné rodiny chrámového služebníka a jenž využil své pozice k získání velkého počtu pozemků a dalších nemovitostí spojených s chrámovým postavením.⁴⁸

Jak jsem již uvedla v případě kněžek *naditum*, na kněžských postech se objevovaly i ženy. Množství kněžek je překvapivě vysoké. Podle B. A. Brooks zasvětila svůj život náboženským funkcím převážná část tehdejší ženské populace.⁴⁹ Na základě kultické hierarchie rozlišujeme nejvyšší kněžku EN (NIN. DINGIR/ēntu),⁵⁰ kněžku LUKUR/naditum,⁵¹ NU. GIG/*qadiš-tum* či SAL. ZIKRUM/ *sekretu*.⁵² Ḥammu-rabiho zákoník také obsahuje termín kněžka *uqbabtum*.⁵³ Kněžkám jejich funkce poskytovala velké výhody a privilegia ve společnosti. Ženy byly k těmto funkcím vybírány zpravidla z vyšší střední či nejvyšší sociální třídy. Žily zpravidla v klášte-

⁴⁷ Jednalo se o adopci dospělých jedinců, tedy o přijetí dospělého vyměnou za hospodářskou pomoc. Více k adopci např. Paulissian, R. „Adoption in Ancient Assyria and Babylonia“, *JAAS*, Vol 13, No 2, 1999, s. 5

⁴⁸ Více Frankena, R. *Tabulae cuneiforme a de Liagre Böhl collectae – Altbabylonische Briefe*, No. IV, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1961.

⁴⁹ Brooks, B. A. „Some Observations Concerning Ancient Mesopotamian Women“, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol 39, No 3, 1923, s. 187–194, zde 189.

⁵⁰ První výraz je uváděn sumersky, druhý akkadsky.

⁵¹ Více především tyto studie Rivkaha Harrise: Harris, R. *The Naditu Woman. Studies Presented to A. L. Oppenheim*, Chicago 1964, s. 106–113; Harris, *Ancient Sippar*, viz pozn. č. 10.

⁵² Driver, G. R. – Miles J. C. *The Babylonian Laws, Volume I. Legal commentary*, Oxford: Clarendon Press, 1952, s. 367. Je uváděn anglický výraz „epicene“, tedy žena-muž, člověk obojího pohlaví, ovšem zároveň se domnívají, že tato žena byla podporována dodávkami jídla z chrámu a označení „epicene“ spočívalo v nošení oblečení druhého pohlaví. Její náboženská funkce však známa není. Je možné, že označení vzniklo jako pseudo-ideogram, tedy že byl sumerský termín vytvořen z termínu akkadského. V právu vystupuje jako žena, dostává však menší částku věna jako jiné kněžky.

⁵³ Sumerogram stejný jako kněžka *ēntu*, tedy NIN. DINGIR, ovšem její postavení a funkce byla hierarchicky nižší.

rech, (GAGIA/*gāgu*), jak dokládá Zákoník Hammu-rabiho § 110.⁵⁴ Kněžka *entu* byla nejvyšší chrámovou služebnicí. Byla zvána nevěstou boha, kterému byla povinna sloužit. *Entu* byly do úřadu dosazovány pomocí věštek, především podle předpovědi z omin, podle přírodních úkazů nebo pomocí věštění z jater, tzv. haruspicie.⁵⁵ Tohoto úřadu se často zhostily královské dcery.⁵⁶ Sloužily mnoha bohům, kupříkladu Sínovi, Nannarovi, Šamašovi či Inanně. Žily v části chrámu zvané *gipāru*,⁵⁷ oddělené části svatyně vyhrazené pro obývání. Náležela jim ochrana stejná jako vdaným ženám a pokud by se provinily proti mravnímu řádu, mohly být trestány přísně jako otrokyně.⁵⁸ Kultická funkce těchto knězek byla především vyplněna zpěvem a přednesem hymnů a službě bohům. I. Winter se domnívá, že tyto kněžky neprováděly rituální úlitbu bohům. Dohlížely na přiděly potravin, kontrolovaly hospodářství a ekonomickou funkci daného chrámu.⁵⁹

Obecně je kultická činnost ve starobabylonském období úzce spjata s hospodářským a finančním sektorem. Výnosy plynuly na financování obětin, provozní náklady a odměny pro nájemné dělníky. Existence kněžích byla kromě liturgické role nezpochybnitelným mezníkem ve vývoji a intelektuálním rozvoji společnosti v oblasti gramotnosti, umění a vědních oborů a také státní správě. Pro vládnoucí vrstvy i prostý lid byli kněží jedinými prostředníky komunikace s bohy, jen skrze ně mohly být jejich prosby vyslyšeny. Díky velkému vlivu v oblasti hospodářské byla kultická činnost úzce spjata i s rolí politickou.

Literatura:

- BORGER, R. *Babylonisch-Assyrische Lesestücke, Heft I, Die Texte im Umschrift*, Editrice pontificio instituto biblico, Roma 1994
- BOTTÉRO, J. *Nejstarší náboženství Mezopotámie*, Praha: Academia, 2005

⁵⁴ § 110: Jestliže kněžka naditum nebo kněžka uqbabtu/*entu*, jež nebydlí v klášteře, si otevře krčmu či do ní vstoupí, bude upálena. In Borger, R. *Babylonisch-Assyrische Lesestücke. Heft I, Die Texte im Umschrift*, Editrice pontificio instituto biblico, Roma 1994, s. 24.

⁵⁵ Marsman, H. J. *Women in Ugarit & Israel: Their Social and Religious Position in the Context of the Ancient Near East*, 2. vyd., Leiden: Brill, 2003, s. 491.

⁵⁶ V novobabylonském období kupříkladu dcera krále Nabonida (558–538 př. o. l.) En-nigaldi-Nanna, nejznámější postavou však je z období akkadského dcera panovníka Sargona (2340–2284 př. o. l.) Encheduanna.

⁵⁷ Gelb, I. J. et al., *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol 6, Chicago: Oriental Institute, (1956–), s. 83.

⁵⁸ Marsman, *Women in Ugarit & Israel*, s. 363.

⁵⁹ Winter, J. „Women in Public: The Disk of Enheduanna. The Beginnings of the Office of En-Priestess and the Weight of Visual Evidence“, in: Durand, J.-M. (ed.), *La Femme dans le Proche Orient Antique*, Paris: Editions Recherche sur les Civilizations, 1987, s. 192.

- BROOKS, B. A., „Some observations concerning ancient mesopotamian women“, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol 39, No 3, 1923, s. 187–194
- CODY, A. *A History of Old Testament Priesthood*, Rome: Pontifical Biblical Institute, 1969
- CRYER, H. F., *Divination in Ancient Israel and its Near Environment: A Socio-Historical Environment*, Sheffield: JSOT Sheffield Academic Press, 1994
- DANĚK, S. *Dobové pozadí Starého zákona*, Praha: Spisy Komenského evangelické fakulty bohoslovecké, 1951
- DEKIERE, L. *Old Babylonian Real Estate Documents from Sippar in the British Museum*, Part 1–5, Ghent 1994
- DOSSIN, G. „Un rituel du culte d'Ištar provenant de Mari“, *Revue d'assyriologie et d'archéologie Orientale*, Vol 35, No 1, 1938, s. 1–13
- DRIVER, G. R. – MILES J. C., *The Babylonian Laws. Volume I. Legal commentary*, Oxford: Clarendon Press, 1952
- FALES, F. M. *The Temple and the Land; Tempel im Alten Orient*, Colloquien der Deutschen Orient-Gessellschaft, Wiesbaden: Harrassovitz, 2013, s. 85–103
- FRANKENA, R. *Tabulae cuneiformes a de Liagre Böhl collectae – Altbabylonische Briefe*, No IV, Leiden: Nederlandsch Instituut voor het Nabije Oosten, 1961
- GELB, I. J. et al. *Chicago Assyrian Dictionary*, Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1956–
- HARRIS, R. *Old Babylonian Temple Loans*, JCS 14, 1960, s. 126–137
- HARRIS, R. *The Naditu Woman. Studies Presented to A. L. Oppenheim*, Chicago 1964, s. 106–135
- HARRIS, R. *The Journey of divine weapon. Studies in Honor of Benno Landsberger on his Seventy-fifth Birthday April 21*, Chicago 1965, s. 217–224
- HARRIS, R. *Ancient Sippar – A demographic study of an Old Babylonian City*, Istanbul: Nederlands Historisch-archeologisch Instituute Istanbul, 1975
- JEYES, U. „The naditu women of Sippar“, in: CAMERON A. – KUHRT A (eds.), *Images of Women in Late Antiquity*, Sydney: Croom Helm, 1983, s. 260–273
- KRAMER S. N. *Sacred marriage rites: Aspects of Faith, Myths and Rituals in Ancient Sumer*, Indiana University Press 1969
- LEICK, G. *Mezopotámie, počátky měst*, Praha: BB Art, 2005

- MARSMAN, H. J. *Women in Ugarit & Israel: Their social and religious Position in the Context of the Ancient Near East*, 2. vyd., Leiden: Brill, 2003
- MAYEROVÁ, H – Moulis, D. – Žouželková, E. „Píšu, píšeš, píšeme... Vzdělávání v Mezopotámii a starověkém Izraeli“, *Nový Orient*, roč. 66, č. 2, 2011, s. 47–50
- MEISSNER, B. *Beiträge zum altbabylonischen Privatrecht*, Leipzig: Hinrichs, 1893
- MOULIS, D. – Žouželková, E. „Postava velekněze v Izraeli a Mezopotámii“, *Acta Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni*, roč. 2, 2010, s. 39–63
- NOVÁKOVÁ, N. – Pecha, L. – Rahman, F. *Dějiny Mezopotámie*, Praha: Karolinum, 1998
- OPPENHEIM, A. L. *Starověká Mezopotámie: Portrét zaniklé civilizace*, Praha: Academia, 2001
- PALLIS, S. A. *Babylonian Akitu festival. Historisk-filologiske Meddelelser 12*, København: Høst & Søn, 1926
- PAULISSIAN, R. *Adoption in Ancient Assyria and Babylonia*, JAAS, Vol 13, No 2, 1999, s. 5–34
- PECHA, L. *Starobabylonský stát: Politický vývoj, hospodářství, státní správa*, Praha: Orientální ústav Akademie věd ČR, 2003
- PIKNOVÁ, E. *Kněžka naditum boha Šamaše*, sborník z vědecké konference *Orientalia Antiqua Nova XI*, Plzeň: Západočeská univerzita, 2011, s. 122–132
- PROSECKÝ, J. et kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 1999
- WINTER, J. „Women in Public: The Disk of Enheduanna. The Beginnings of the Office of En-Priestess and the Weight of Visual Evidence“, in: DURAND, J-M. (ed.), *La Femme dans le Proche Orient Antique*, Paris: Editions Recherche sur les Civilizations, 1987
- ŽOUŽELKOVÁ, E. *Sociální postavení kněžky naditum ve starobabylonském období, na základě ekonomických a právních dokumentů*, nepublikovaná diplomová práce, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, 2010